

Egy regény regénye (Moszkvai naplójegyzetek 1935-1937)

(6. folytatás)

1. Előzetes felvilágosítás

— És a regény regénye? — kérdezhetné valaki, akinek türelmét próbára tette a Vitebszk-Csapajevvel és Leningráddal kapcsolatos élmények leírása.

Megvallom, magam is haboztam, hogy nem kellene-e a terjedelmes naplófeljegyzések közlése helyett összehasonlíthatatlanul rövidebben kizárólagosan azoknak a napló részleteknek a közlésére korlátozom magamat, melyek közvetlenül erről az egy tárgyról, az »Optimisták« kéziratának moszkvai bolyongásairól szólnak. Ha ezt a módot választottam volna, az lett volna az előnye, hogy egy meglehetősen áttekinthető összefoglaló táblázat készült volna. Ezen időrendben a kézirat harminc vagy harmincöt meglepő kalandja sorakozott volna egymás mellé és alá. Minthogy az Odyssea egyes fázisai és fázisai körül szereplő személyek, intézmények és környezet arculata többé-kevésbé ilymódon homályban maradna, egy ilyen táblázat úgy viszonylana a valóság képéhez, mint a picardiái regényekben az egyes fejezetek homlokán a címek magukhoz a színes, eleven és jellegzetes alakokkal és arcokkal tele fejezetek tartalmához. Ha minden mást félretéve csak azt közölném, hogy mi mindent mondtak, írtak és nyomtattak ki az »Optimisták« kéziratával kapcsolatban, hogy váltakoztak a kiadás esélyei a kilátástalanságtól a megkötött, pecsételt és szükséges aláírásokkal megerősített szerződésig és szerződésekig, hogy aztán megint da capo kezdődjék és folytatódjék két éven keresztül az egész viharos hullámmás a mélyponttól a kiadás megint kétségtelenné látszó és mégse megvalósuló megvalósulásig — az ilyen redukált krónika afféle hosszantartó hideglelises betegség lázgrafikonjához hasonlítana szépségesen fel-le hullámzó, magasra szökő és hirtelen lebukó vonással. Nem mondom, hogy egy ilyen grafikon híján volna minden érdekességnek. Nem, abból is lehetne egyetmást látni, és sok mindenre következtetni.

Csak egy a bökkenő: ilyen módon az a hamis látszat keletkezne, mintha kizárólag egy kézirat moszkvai sorsáról és az ezzel kapcsolatos reflexiókról volna csak szó. Valójában az »Optimisták« kézírata különös módon afféle közeg szerepét töltötte be; moszkvai pályafutása során szerzője szeme előtt egy közállapotot, egy egész mechanizmust leplezett le, melyet különben — ez is a rendszerhez tartozik — akkor még a legféltékenyebben és legféltékenyebben titkoltak. De az »Optimisták« írója — mint naplójából kitűnik — ennek ellenére sokáig nem látja, nem meri látni, és szeretné nem látni, hogy mit jelentenek, mire vallanak s mit árulnak el a kézírata kapcsán tett s a kézirat sorsának jelentőségét messzi túlhaladó tapasztalatok.

Azt, hogy mennyire nem egy egyszeri, privát »esetről« van szó, mennyire nem élszigetelt jelenségről, hanem olyan egyéni esetről, melyben rendkívül szemléltetően nyilvánul meg egy egész általános állapot, egy uralkodó szabály,

ezt semmiféle kronológikus, táblázatból vagy grafikon segítségével nem lehetne felismerni. S ép ez az, ami miatt érdemes és szükséges megismertetni és megismerni a regény moszkvai regényét.

Hangsúlyozom: a regény moszkvai regényét. Az »Optimisták« kézírata írójával együtt — ez ma már megállapítható — egy olyan történelmi pillanatban kerül Moszkvába, mikor a legmélyrehatóbb átalakulások veszik kezdetüket a Szovjetunió egész belső életében. Az író akkor nem tudja ezt, nem is tudhatja, de minthogy naplót ír, igen sokszor anélkül, hogy tudná, mi az, amit regisztrál, mindezt a maga módján napról-napra megrögzíti. A Szovjetunióban 1935-től egész 1937-ig egymást követték a »meglepetések«. Aki ezeket az éveket Moszkvában élte át, annak szinte napról-napra látnia kellett, szemmel követhette, mint tűnik el valami abból, amit neki még érkezésekor — 1935-ben — a Szovjetunió élete szerves részeként mutogattak s miként alakul ki és készül valami egészen más, mint amit tegnap még hivatalból ideálként magasztaltak.

Mai távlatból már kétségtelenül világos, hogy ép ezekben az években — 1935, 36, és 37-ben — játszódott le a lenini Október szellemének — és élő képviselőinek — következetes likvidálása és a lenini Október szellemének az a teljes eltorzítása és meghamisítása, melynek csak méltó betetőzését jelentették maguk a moszkvai perek és a sztálinizmusnak az a szemérmetlenül hazug irodalmi apoteozisa, mely — a mű bekoronázásaként — »Az SzK(b)P története« címen látott közvetlenül a perek után napvilágot.

Ha magukról a moszkvai perekről s a velük egyidejű s őket követő tömeges kommunista írtásokról — a sztálini Szent-Bertalan-éjszakaról, mely nem egy éjszaka, hanem néhány száz napon és néhány száz éjszakán intenzíven tartott — egyetmást már meg is írtak, az, hogy az 1935- és 36-os év fokozatosan miként készíttette elő mindazt, ami történt, milyen rendelkezésekkel, milyen változtatásokkal, milyen mesterségesen megteremtett atmoszférában és milyen mindegyik emberi önállóságot és szellemi bátorságot sikeresen megbénító módszerekkel... Ez a két, külföldről nézve látszólag »csendes« esztendő a Szovjetunió életében mind a mai napig vár a krónikására, aki majd felfedezi és felfedi sorsdöntő jelentőségüket az orosz és az európai kommunisták és kommunista pártok később nyilvánvalóvá vált erkölcsi és politikai tragédiájában.

A moszkvai naplónak még azok a részei is, melyek első látásra tisztára autobiografikus, intim természetű adatként hatnak, valójában azok, de egyben tükröződései egy sokkalta általánosabb állapotnak. Ennyiben egyszerre személyes- és kordokumentumnak is tekinthetők. Ez az oka annak, hogy moszkvai naplónak némely ilyen intimen személyes természetű részleteit napvilágra kell hoznom. A tanácsatlanság és a küzdelem azért, hogy a legna-

tívabb jelenségekre is valami pozitív magyarázatot találjak, a lelkesedés és sötét kétségbeesések — ez mind nemcsak a napló írójára, hanem abban az időben hívők és a hitükért küzdő hitetlenek ott élő százazeire jellemző. Akkor, amikor e naplót írta, a napló írója maga se tudta, hogy ezekkel a benső hullámlásaival nem izolált egyén, hanem csak egy a megszámlálhatatlanul sok közül, aki vele együtt s vele egyet élnek át, válságot válság után; a többiek épúgy mint ő, csak jobban titkolják maguk s még inkább mások előtt s így sokáig tart a látszat, hogy izolált, önhibából eredő kétségekről és bánatokról van szó. Nem egyszer fellobbent a fátyol, de ahelyett, hogy ilyenkor az ember szembenézett volna azzal, ami láthatóvá vált, magyarázatokkal szőtt maga közé és valóság közé újabb, lehetőleg még sűrűbb fátyolt.

Átugorva az időrendbeli sorrendet, fejtegetések helyett a mondottak illusztrálására idézek naplófeljegyzéseimből, az egyik idézet 1935. március 27-i, a másik ugyanez év április 21-i keletű.

»Meghívást kaptam, hogy menjek el az »Arbeitsgemeinschaft deutscher Schriftsteller« (a német írók munkaközössége) tegnap esti ülésére. Ismerős arcok: a kis Hugo Huppert, a kövér pártköltő Weiner, az »Optimisták« egyik lektora Hans Günther és természetesen a hosszú Johannes R. Becker is. És vagy még húszan. A referátumot Kurella tartotta: »Nietzsche és a francia irodalom« címmel. Számomra újat nem mondott, de nagyon jól dokumentált előadás volt, sok adattal és idézettel bizonyította, hogy az újkori francia irodalomban Nietzsche-t ép ellenkezőleg értékelik és ép ellenkezően hatott és hat, mint ma a hitleri Németországban. Kurella tartózkodott attól, hogy ő maga érdemlegesen állást foglaljon, de a problémára hallgatólagosan rámutatott. A referátumot vita követte. Megdöbbenett, hogy a német kommunista írók teljesen úgy beszélnek Nietzsche-ről mint Rosenberg, amennyiben egyetértenek a fasiszta ideológiussal abban, hogy Nietzsche a német nemzetiszocialistáknak volt az előharcosa. Nem állhattam meg, hogy fel ne szólaljak. Nem mondtam semmi rendkívülit, sőt érzésem szerint csak dolgokat, amik mindenütt másutt magától értetődő, kézzelfogható igazságnak számítanak. Azt, hogy ha ma Németországban a fasiszták ki akarják sajtátítani maguknak Nietzsche-t, mi ne segítsünk nekik abban, hogy a XIX. század egyik legnagyobb gondolkodójára barna-inget húzzanak. Azt mondtam, hogy akik ott jelen vannak, többnyire az én nemzedékemhez tartoznak és tapasztalatból, emlékeikből épúgy tudhatják mint én, hogy nem a Nietzsche filozófiai következtetései, hanem intenzitása, gondolkodó szenvedélye, szellemi bátorsága milyen pozitív nevelő szerepet játszott ép abban, hogy forradalmárok lettünk. Ők féltik a francia munkásság forradalmi szellemét attól, hogy ott Gide és Malraux, és velük az egész mai baloldali francia intelligencia még mindig Nietzsche mint a nagy európai gondolkodóra hivatkozik s nem látják, hogy igenis ezeknek a francia kommunista intellektuelleknek van igazuk, ha nem egyeznek bele, hogy Nietzsche-t a fasiszták a maguk fegyverévé aljasítsák le. Semmit, aminek szellemi értékét és emberi értékét elvitatni nem lehet, nem szabad átengedni a szellem és az ember negációjának, a fasiszmusnak.

Megdöbbenett, hogy ilyen közehelyek milyen megrökönyödést és — némaságot váltottak ki. Johannes R. Becker látva, hogy a vita, mely az én felszólalásomig meglehetősen élénk volt, egy-

szerre így elakadt, úgy találta fel magát, hogy nem zárta be a vitát, hanem — »hogy az elvtársak alaposan felkészülhessenek« — az én felszólalásom feletti vitára a következő hónap, tehát április 20-ika egy egész estéjét indítványozta.

»Ma este »Arbeitsgemeinschaft deutscher Schriftsteller«, folytatása a Nietzsche-vitának. M. is jelen volt, Boriska is (a húgom) velünk jött. Felszólítottak, hogy foglaljam össze lehetőleg tézisszerűen Nietzsche-ről való nézeteimet. Attól kezdve, hogy kinyitottam a számot, a legnagyobb mebotránkozás az általános reakció. Egyszerűen nem értem. Nem mondtam mást, megint csak annyit, hogy kár és megengedhetetlen, hogy Nietzsche-t szőröstül-bőröstül át akarják engedni a fasisztáknak s hogy a baloldaltól francia intellektuellektől, akiket ő marxizmusra akarnak tanítani, Nietzsche-t illetően ép ők tanulhatnának egyetmást. Hivatkoztam Lenin gesztusára Tolsztojjal kapcsolatban. Kétségtelen, hogy az akkori orosz reakció mindent megtett a halott Tolsztoj dicsőségének a reakció érdekében való kamatoztatására, egyszerűen magukénak akarták és a tanításból fegyvert kovácsoltak minden forradalmi szellem ellen. Kétségtelen, hogy Tolsztoj számtalan írása nyújtott erre lehetőséget. Lenin mégis vagy ép ezért nem adta oda Tolsztojt a reakciós orosz intellektuelleknek. S nem ugyanezt kellene-e Nietzsche-vel kapcsolatban megtenni nemcsak Nietzsche védelmében, ami kultúr-szempontról szintén fontos, hanem egyszerűen politikai okosság szempontjából is? A vita rendkívül nyomasztóan folyt le. Ahogy én Lenin Tolsztojról szóló cikkére, ők Leninnek egy másik írására hivatkoztak, arra, melynek a címe: »Az örökség, melyről lemondunk«. Ebben a cikkben persze szó sincs Nietzsche-ről, de nem is ez a fontos. A fontos, hogy nem hiszek abban, hogy az emberek itt ezen a vitán csakugyan azt mondták, amit gondolnak. S később csakugyan meg is tudtam, mikor az ülésről elmentünk, mondta meg az egyik német, hogy valamelyik pártkorifeus — ha jól emlékszem, Radek — cikket írt már két hónap előtt Nietzsche-ről olyan értelemben, hogy én az én álláspontommal szembekerültem a hivatalos pártvonalal Nietzsche értékelésében.

Emellett a naplóbejegyzés mellett ott találok zárójelben ezt a három szót: »Morgenröte 285. oldal«. Hogy ez a bejegyzés mit jelent, máig sem felejtettem el. Néhány nappal a vita után egy német elvtárs szobájában ültem a Hotel Lux-ban és a könyvei közt ott találtam Nietzsche műveinek tizenhat-kötetes teljes kiadását. Ott ültek velünk a szobában többen azok közül, akik pár nap előtt kérelmetlenül a fasiszmus szemétdombjára dobták Nietzsche-t. Nekem Prigrevica-Szvéti-Ivánon maradt könyveim nagy része, köztük ugyanaz a zöldkötetes Nietzsche-kiadás is, melyet itt a Lux-szálloda e szobájának a könyvespolcán láttam. S magam se tudom, hogy történt, míg ott körülöttem a szobában beszélgették, én a könyvespolcra levettem a Nietzsche »Morgenröte« című kötetét és minden szándék nélkül lapozgatni kezdtem benne s egyszerre fantasztikus módon megüti a szemem (a könyv 285. oldalán) egy tipikusan nietzschei aforizma, melynek a címe: »Die freiwillig Blinden«. Elolvasom előbb magamnak s aztán félbeszakítva a többiek beszélgetését, hangosan:

»Es gibt eine Art schwärmerischer, bis zum Aeussersten gehender Hingebung an eine Person oder Partei, die veräth, dass wir im

Geheimen uns ihr überlegen fühlen und darüber mit uns grollen. Wir blenden uns gleichsam freiwillig zur Strafe dafür, dass unser Auge zu viel gesehen hat.*)

Minden meggondolás és tudatos szándék nélkül olvastam fel ezeket a szavakat. Mint ahogy az ember felkiált, ha valami meglepi. De hogy fennhangon olvastam és elvtársaknak, és itt, a Komintern funkcionáriusai külön szállójának, a Luxnak egy szobájában, rám magamra is úgy hatott, mintha most valami ki lett volna mondva, amit nem lett volna szabad s legkevésbé ép itt lett volna szabad néven nevezni. Ráeszméltem, hogy hallgatólagosan kötelezően elismert megállapodás, egy olyan konvenciót sértettem meg kíméletlenül, mely az élethez, az élet elviseléséhez kellett. Hogy felhangzó gondolat lehet ütés meztelen idegre: soha még annyira nem tapasztaltam, mint abban a pillanatban. Nem a többiekén, hanem magamon és a többiekén. A kínos csend, bár csak rövid ideig tartott, közösségé, együttes kínos csend volt. Siettünk véget vetni neki. Mint ahogy az ember gyorsan becsukja a rosszul záró ablakot, melyet az odakint süvítő s most a védett szobába betörő fagyos szél váratlanul egy taszításra szétárt. Így sietett mindenki egyszerre másról beszélni, másról s a szokottnál hangosabban, látható igyekvéssel, hogy az előbbi borzongást segítsenek egymásnak egymás előtt letagadni. Úgy tenni, mintha semmi se történt volna. Az 1936-os év második felében jártunk s akkor már mindenkinek volt oka, hogy féljen a saját gondolataitól, de azonkívül: hogy féljen még azoktól is, akiket barátainak vélt, mindenkitől.

Kik maradtak azok közül életben, akik akkor együtt voltak s kit hogyan pusztítottak el a következő évek erkölcsileg és fizikailag «a tisztogatások» pokoltűzében, nem tudom. De hogy ez a szoba a barátságos esti társaságával abban az időben már csak egy volt a nagy Szovjetunió százezer és millió hasonló atmoszférájú szobája közt, az biztos. Légió azoknak a legjobbakknak a száma, akik — tragikusan — a forradalomhoz, az emberhez s az ember nagy reményéhez való hűség megőrzésére más módot nem találtak és — akkor — nem is találhattak, mint »önkéntes vakság« árán szükségesnek, forradalminak és jónak vallani mindent, ami a Szovjetunióban történik. Azért, mert a Szovjetunióban történik. Ez az önkéntes vakság olyan szellemi öncsonkítással járt együtt és a szellemi vagyis az emberi élet megnyomorításának olyan orgájává fajult, amilyenről Nietzschének halovány sejtelve se lehetett. Ő csak az önkéntes vakság szubjektív pszichológiai okait látta, de mitsem tudott arról, hogy adódhat olyan politikai konstelláció, melyben a forradalmár ép azért, mert nem szabad kétségbeesnie, ép azért, mert meg akar maradni forradalmárnak, teljes embernek, nem tud mást tenni — nemcsak pszichológiai, hanem erkölcsi okokból se tud mást tenni, — mint nap nap után lebunkózni magában az erkölcsi lázadást, a bíráló és világos gondolatot. Lebunkózni magában, fáradhatatlanul s mindaddig, míg csak vagy őt magát is, fizikailag is halálba küldik, vagy pedig életben marad s ez talán a siralmasabb tragédia:

*) „Van egy fajtája a rajongó, végsőkig menő odaadónak egy személlyel vagy párttal szemben, mely elárulja, hogy titokban fölényben érezzük magunkat vele szemben és emiatt haragszunk magunkra. Míg menteg önkéntesen megvakítjuk és büntetjük magunkat azért, mert túl jól látott a szemünk.“ („Az önkéntes vakok“.)

minthogy éveken keresztül rendszeresen és sikeresen ölt meg magában minden önálló, spontán egyéni felbuzdulást és gondolatot, már küzdelmébe se kerül, már nem is fáj neki, sőt már teljes szívvel forradalmi ideálnak hirdeti az embert, aki már nem ember, hanem deformált, askétikusan mindent eltűrő, mindent helyeslő és mindenre kész párttisztviselő.

Hogy ez így van, hogy ez volt az a folyamat, melynek szemtanúja voltam s hogy ép ennek, az ilyen irányú folyamatnak a forgatógába kerültem bele és ennek iszapjában gázoltam és ennek a folyamatnak örvényeiben vergődtem kezembem az »Optimisták« kéziratával — ezt akkor nem tudtam. Nem tudtam a nevét annak, amit láttam és éltem, de hűségesen számot adtam magamnak, hűségesen s ha naívan is, de kerestem is — mint sok százezer, sok millió más ember is akkor — az igazi nevét annak, ami előttem, velem és bennem nap nap után történt. S ez a naplóm körtörténeti bizonyíték arra, hogy vannak objektív és szubjektív helyzetek, melyekben a legnehezebb hinni a saját szemünknek s bevallani magunknak, hogy jól látjuk azt, amit szeretnénk nem látni s amit nem lehet mégse nem látnunk.

2. Növekvő csodálkozások, növekvő nyugtalanságok...

Ha tehát nem is lehetek oly rövid, hogy naplómól csak a közvetlenül az »Optimisták« kéziratával kapcsolatos részleteket válogassam össze, időnként összefoglalva fogom előadni egy-egy hosszabb részletét. At kell vennem a szót néha azért is, mert helyenként a naplóban egy-egy mondat vagy szó afféle jelírással csak, melynek jelentését magamnak kell kibetűznöm és megmagyaráznom. S van még egy ok, természetesen: ki kell hagynom azokat a részleteket, melyek bajba dönthetnének ma is nyilvános funkciót gyakorló, szovjet uralom alatt élő személyeket.

A Moszkvába érkezés után készült első bejegyzés május 19-i keletű. Azzal kezdődik, hogy a moszkvai utcák milyen meglepően tiszták, hogy sokkal többet seprik őket, mint Párisban s hogy az emberek fegyelmezettebbek mint ott, vigyáznak, hogy be ne szemeteljék az utcákat. De már akkor, alig néhány nappal a megérkezés után a napló írója még egy meglepő felfedezést rögzít meg:

»Nemcsak a vonaton, de Moszkvában se könnyű feljegyezni a napi élményeket. A vonaton azért nem volt könnyű, mert rázott, itt pedig azért, mert az élet tempója a gyorsvonaté és közben az embernek csak egy gyéren közlekedő, régmódi villamos áll a rendelkezésére. A túlszűfolt rozoga villamoskocsik lépcsőiről olyan vérfagyasztóan merész fűrtökben csöggének az utasok, hogy ember legyen a talpán, aki magának helyet tud szorítani. (A földalatti, mely nemrég nyílt meg, egyelőre csak tizenkét kilométernyi vonalon közlekedik.)

»Az élet« gyorsvonat —tempója itt, első naptól fogva ez az ember érzése, de ugyancsak első nap már tapasztalja — s ezt a tapasztalatot minden nap és minden óra egyre inkább meg erősíti — hogy ezzel szemben az itt élő emberek tempója a minden képzeletet felülmúló lassúság. Ha az élet üteme a gyorsvonatéra, az egyes embereké nem a bácskai vicinális vasutakéra, hanem az ottani ökrösszekerek vonatott lassúságára emlékeztet, még hozzá őszi időben, a vendégmarasztaló sáros utakon. Nincs hasonlat a lassúság érzékeltetésére, mellyel itt a legegyszerűbb dolgok bonyolódnak le. Könyv-

kiadóvállalathoz vagy a Voks hivatali helyiségebe akarok feljutni. A kapubejáratnál megállítanak. »Bumaska« nélkül egy lépéssel se lehet megközelíteni a célt. A »bumaskát« vagyis az írást arról, hogy felmehezz a lépcsőkhöz, csak akkor kaphatom meg, ha előbb erre a célra másik bumaskát (útlevelet, személyazonossági igazolványt) mutatok fel. Ez azonban csak a kezdet. Az útvelem előveszem s átadom abban a reményben, hogy most már indulhatok. Szó sincs róla. Most újabb procedura kezdődik. Az útlevelet alaposan s nem sietve megtekintik s aztán vele együtt a portás visszavonul fülkéje mélyébe. Kintől látom, hogy leül a telefonja mellé és igyekszik telefonhoz kapni az illető személyiséget, akéhez felmenni akarok. Az illető személyiség legtöbbször nem jelentkezik azonnal, mert vagy éppen szintén másik telefon mellett ül, vagy ép kiment a szobájából vagy a szobájában van ugyan, de fontos megbeszélés közepette. A legjobb esetben azonban jelentkezik és miután a portás referált, utasítást ad neki, hogy színe elé bocsáthat. Most a portás visszaakasztja a telefonkagylót és bámulatos nyugalommal leül egy asztal mellé, melynek fiókjából egy tenyérnyi nagyságú cédulát vesz ki s tesz maga elé s azon a többnyire nem éppen gyakorlott kezű ember körülményességével kitölti a megfelelő rovatokat: a dátumot, a látogató nevét, azután annak a nevét, akit a látogató keres, következik a kérdés, hogy milyen ügyben s miután ezt mind megtudja és ráírja, felemeli fejét, hogy megnézze hány óra, ráírja, hogy hány óra hány perckor adta át a bumaskát s miután figyelmeztet arra, hogy akéhez megyek, annak szintén alá kell írni s ha visszajövök, neki leadni az írást. Mindezek után elindulok a biztos meggyőződésben s két-három lépcsőt átugorva, hogy most már célhoz értem. S megint várni kell. Várni kell még akkor is, ha előzőleg pontosan megbeszéltem a látogatás idejét. Várni kell azért, mert akit keresek, fantasztikusan elfoglalt ember, aki vagy véget nem érő rendkívül fontos telefonbeszélgetést folytat, vagy váratlanul az előirányozottnál hosszabbra nyúló megbeszélésen vesz részt vagy — s ez a legrosszabb, de leggyakoribb eset — egy percre kiment a szobából hátrahagyva az üzenetet, hogy »tüstént« (szicsasz) visszajön — és a »tüstént« itt a legeslegkedvezőbb esetben legalább félórát jelent.

Moszkvában a három legelőkelőbb hotel: a Hotel Metropol, a Savoy és az a szálloda a Moszkva folyó partján, ahol bennünket helyeztél el a Voks. Megint libériás, romantikus színművek agg várnagyaira emlékeztető pátriárka a bejáratnál, pompás szoba fürdőszobával és telefontal és az étteremben válogatott legfinomabb ételek sokaságából választhatunk kedvünkre és a Voks számlájára. De... de akármit is választunk, a kiszolgálás oly lassú, hogy egy fogástól a másikig még mi is, akik csak lassan olvasunk oroszul, első betűtől az utolsóig elolvashatjuk a Pravdat, de nem egyszer még az Ivesztiát is. Sietős volna befejezni az étkezést, mert fontos és pontos időre megbeszélés találkozásra kell mennem. De ha végre odaérek, az illetőtől üzenet vár: valószínűleg kissé késni fog, de várjam meg, tüstént (szicsasz) itt lesz — és megjelenik másfélórás késéssel. Talán az ebédje tartott még tovább mint az enyém, talán a villamosra nem tudott felszállni vagy váratlanul valami halaszthatatlan elintéznivaló szakadt a nyakába. Mindez együttvéve mindig újra felidéri és állandóan fokozza az érzést, hogy körülöttem minden rohan és én nem tudok semmit se végezni, semmit se utólni.

Mi rejlik e paradoxon megett? Ha az emberek ilyen lassúak, mi az »az élet«, ami úgy, olyan utólrhetetlenül vágat? Mi az »az élet«, ami úgy rohan, hogy az emberek, ezek a lassú emberek tehetetlenül lihegnek, anélkül, hogy lépést tudnának tatrani az idővel? Bárkivel beszélek, mindnek ez az érzése »az élet« tempójáról. A nappal itt túl rövid. Mintha itt kevesebb férne bele, mint másutt. Párisban aligha jutna valakinek eszébe, éjjel után telefonhoz hívni egy embert, aki féligmeddig idegen; itt magátólértetődően normális, hogy éjjel után egykor telefonálnak valakinek a lakására. Nappal nem lehetett megtalálni, tehát éjjel felé kezdik hívni és pedig nagyszerű idegekkel, negyedóránként, kitartóan, míg csak nem jelentkeznek. Az élet itt feladatokban, látnivalókban, akaratban — és akadályokban, melyeket le kell küzdeni, hogy a legegyszerűbb ügyet elintézhessék — oly nagyon bővelkedik, hogy reggeltől éjjelig és éjjelutánig nem ereszti el az embert, míg csak a fáradtságtól össze nem esik — reggel nyolckor már rámcseppet, újra visszavisz az életbe a telefon, melynél egyébként, azt már látom, itt az időbeosztás az időbeosztás napi-programjában átlagos összegben egy órát tölt az ember. Minimum egy órát.

Ami ebben az első moszkvai naplójegyzetben így összegezve többé-kevésbé zavarosnak tűnik, az valóban zavaros. Az hű tükröződése az első moszkvai napok meglepő és ellentmondásokkal teli tapasztalatainak. Az ujonnan érkezett, aki a fenti sorokban megkísérelte összefoglalni fogalmilag a számtalan nagyobb és kisebb benyomást, bármennyire is lelkesedett, látszik, bizonyos tapasztalatokkal nem tudott mit kezdeni.

Így nem tudta, hogy mire vélje Arsev elvtárs magatartását. Igaz, Arsev elvtárs Voksa nemcsak Leningrádban, Moszkvában is úgy kiáltott magáért, hogy többet nem is lehetett volna vendégszeretetlenben nyújtania. Moszkvában is minden reggel megjelent a hotelben a Voksnak egy-egy rendkívül kedves női alkalmazottja, hogy ceruzával a kezében és papírost téve maga elé összeállítsa kívánságaink listáját: milyen intézményeket óhajtunk meglátogatni, mely színházba, milyen előadáshoz akarunk belépőjegyet, mely órára kívánjuk a Voks gépkocsiját — és akár a mesében, ki kellett csak mondanai a kívánságot, hogy a Voks nyomban gondoskodjék annak a teljesítéséről. Amde se a nagyszerű hotelszoba, se a hotel szakácsának impozáns művészete, se a színházjegyek, se a Vokstól kirendelt kísérőnők minden rendkívüli előékenysége és fáradhatatlan kedvessége, semmi se tudta számomra ellensúlyozni az ugyancsak rendkívüli, de negatív értelemben rendkívüli meglepetést, azt, hogy nap múlt nap után és azzal, aki voltaképpen meghívott Moszkvába, a Voks elnökével, Arosev elvtársal még mindig nem beszélhettem. Sőt még csak nem is láthattam. Minden nappal kínosabb lett számomra, hogy a Voks ép soron lévő lekötelezően kedves női alkalmazottjához a sztereotip sürgető kérdéssel forduljak, hogy vajjon Arosev elvtárs ma is annyira elfoglalt-e, hogy megint nem ér rá fogadni. S már szégyeltem magam, hogy a Voks egymást váltogató s változatlanul szeretetreméltó női alkalmazottait minden esetben újra kényszerítem, hogy meghallgassák magyarázatomat, hogy bármennyire is őszintén és megindultan hálás vagyok ezért a nemcsak minden várakozásomat, de minden elképzelésemet is messze felülmúló fogadtatásért és vendégszeretért, melyben részem

van, mégis szükséges és mondhatnám életbevágóan fontos számomra arra emlékeztetni, hogy én nem turistaként jöttem a Szovjetunióba, hanem mint az »Optimisták« című regény írója s jövetelem közvetlen és legfontosabb célja, hogy kéziratomat itt kinyomtassák s ez egyben további maradásom feltétele is és hogy nincs több vágyam mint az, hogy feleségem orvosi munkát vállaljon, én pedig a kiadóvalalattal megkötött szerződésem, illetve a regényért kapott honorárium segítségével szintén ne a Voks vendégeként, hanem mint író éljek és keressen meg kenyeremet a Szovjetunióban. S hogy ez a vágyam nem ábránd, hanem minden további nélkül teljesülni fog, arról annak idején Párisban ép Arosev elvtárs biztosított s nekem ép ezért, ugyebár ez érthető, a legsürgősebben kellene találkoznom Arosev elvtárs-sal, aki megígérte nekem, hogy az Állami Kiadóvállalat és az Idegennyelvű Forradalmi Írók Könyvkiadóvállalata fogja kiadni, illetően lefordítani az »Optimisták« című regényemet.

Az én egyre hevesebb és türelmetlenebb litániámra Voks-beli barátñóim, akiket már megjelenésükkor a kérdéssel fogadtam: Arosev? — mind egyformán türelmesen azzal válaszoltak, hogy ami feleségemet illeti, máris meggyőződhettem róla, mennyire szükség van Moszkvában röntgenológusra, hiszen minden üzemben, melyet meglátogattunk, amint csak meghallották, hogy ő röntgenológus, elhalmozták ajánlatokkal. Ez csakugyan így is volt s ez, ahogy itt kínálták a munkahelyeket, ez Páris után, ahol az idegennek tilos volt dolgozni, valóban úgy hangzott mint szinte hihetetlen, elbűvölően boldogító muzsika. Annál kellemetlenebbül hatott azonban, hogy amint Voks-beli barátñóim a saját személyemre tértek át, mindig csak egy nótát húztak a fülemben, tudniillik, hogy természetesen, ők értik a türelmetlenségemet, melyre azonban, egyelőre legalábbis, nincs okom, meg kell szoknom itt a tempót, hiszen még csak most érkezünk és a hónap még hosszú, a hónap végéig a Voks vendégei vagyunk, a Voks gondoskodik minden szükségletünkről és csak napok kérdése, hogy mikor lesz Arosev elvtársnak ideje, hogy velem mindent megbeszéljen s azután már, remélhetőleg, minden gyorsabban fog menni, egy-két napon pedig nem múlik semmi...

S csakugyan úgy volt. Bebizonyult, hogy felesleges volt oly epedve várni a pillanatra, melyben Arosev elvtárs időt szakíthat majd a velem való összejövetele. A pillanat mégis csakugyan bekövetkezett, de...

Nem mintha Arosev elvtárs nem lett volna barátságos. Sőt szívélyes, nagyon szívélyes volt, csak éppen — ellentétben első találkozásunkkal, mikor a párisi szovjetkövetség kis fogadószobájában az egyik kis asztal szélén ülve beszélgetett — most a kissé túlságosan, hangsúlyozottan előkelő »elnöki« szobájában s egy nem kevésbé impozáns »elnöki« íróasztal mögül emelkedett fel, hogy kezét nyújtsa — ezúttal, szintén ellentétben párisi találkozásunkkal — csak az egyiket. Nyilván Arosev elvtárs azok közül az emberek közül való — gondoltam — akik másképp viselkednek, arcuk is szinte más lesz, amikor társadalmi méltóságuk külső attribútumai veszik körül őket. Kevésbé szabaddá, elfogulttá teszi őket a tisztelet, melyet a saját, a társadalmi ranglétrán elfoglalt magas pozíciójuk s általában »a pozíció« iránt éreznek. Egyébként sokáig — relatíve sokáig, mert hiszen negyedóránál többet aligha raboltam el a Voks elnökének idejéből — sokáig alig jutottam szóhoz, Arosev elvtárs be-

szélt, úgy tett mintha kérdezősködne, de a kérdésekre mindjárt ő maga is felelt. Megkérdezte, hogy utaztunk s mindjárt hozzátette, hogy biztosan fáradtságos volt a hosszú hajút. Érdeklődött, mit láttunk Leningrádban s mit láttunk eddig Moszkvában s helytelenítette, hogy még nem mutatták meg nekünk Sosztakovics operáját, Ljeszkov novellájának szövegére készült »Katarina Izmailovát« s mindjárt fejcsóválva meg is nyomta íróasztalán a csengő gombját — a telefonon kívül az íróasztalon három ilyen csengő volt — s az erre megjelenő titkárnőjének erélyes utasítást adott, hogy ha t'rik, ha szakad a »Katarina Izmailova« előadására szerezzen nekünk jegyet, persze, mondta hozzánk fordulva, mindenki kényelmes, az ilyesminek utána kell járni, mert hetekre előre ki vannak árúsítva a jegyek, de a Voks alkalmazottai tudhatnák, hogy a Voks számára a színház köteles helyet teremteni. Arosev elvtárs panaszkodott, amint a titkárnő eltávozott, hogy mindenre neki kell gondolnia, aztán a feleségemet kérdezte, megmutatták-e már neki az abortáriumot, mint orvost, ez biztos rendkívül érdekli, ezt az intézményt a Voks minden külföldi orvosnak megmutatja, mert ez is azok közül a szovjet intézmények közül való, melyhez hasonló sehol a világon se lehet találni, ez az intézmény a bizonyítéka, hogy a Szovjetunióban gyakorlatilag keresztül vitték azt az elvet, hogy a nő nem rabszolga, a nő rendelkez-

FIATALOK

VÁNDOR AZ IDEGENBEN

*Úgy mondanám én is tán, jónapot,
ahogy a cserzett paraszt a tarlón
a vándornak, ha arra ballagott.*

*De idegen erre minden bokor
és a lányszem is ruhámon átlát;
kavicsok koppasztják vándorbotom.*

*Úgy mondanám: „Legyetek nemesek,
egy világot hordozok magammal,
áldott, gazdag, akit én szeretek.*

*Szürke zubbonyban meleg szív dobog,
és a nyár is miattam hevesebb.
szavamtól csattognak az ostorok.*

*Farkaskölyköket melenget karom,
megszelídülnek a fenevadak,
ha akarjátok, ha én akarom.”*

*Ezt mondanám és megköszömrülném
a torkomat, hogy ércesen szóljak:
„Megjöttem.” — S ők ráböknének szürkén.*

DÉR ZOLTÁN

zik a saját testével — s ki tudja, meddig — illetve én tudom, biztosan így ment volna ez tovább, egész a nekem szakított negyedóra utolsó percéig, ha csak ép azért, mert egyszerre tudatára eszméltem ennek a veszélynek, meg nem embelem magam és szinte erőszakosan meg nem ragadom a gyepő szárát s rántva egyet rajta meg nem akadályozom, hogy Arosev elvtárs továbbra is csak így erre-arra kalandozzék megfedkezve arról, hogy én voltaképpen mért vagyok itt.

S Arosev elvtárs eddig vidáman csillogó fénér fogai egyszerre láthatatlanná váltak az összeszorított ajk mögött s még mintha az angolosra nyírt tömött fekete bajusz is hirtelen elkomorodott volna az előbb még mosolygó kerek arcon — Arosev elvtárs képére őszinte megrökönyödés ült ki, mintha csakugyan váratlanul, sőt brutálisan tapintatlanul emlékeztetném valamire, amiről megfedkezett.

— Az »Optimisták« kiadása ügye miatt már napok óta tükön ülök, alig vártam, hogy végre találkozzunk — ismételttem és most már én csodálkoztam azon, hogy ezt egyáltalán magyaráznom kell öneki s folytattam kissé bizonytalanul, de annál hevesebb elszántsággal. — Most ugyebár lesz szíves kézbe venni a dolgot, tájékoztatni az Allahi Kiadóvállalatot, valamint az Idegennyelvű Forradalmi Írók Kiadóvállalatát a kéziratomról és mint ahogy Párisban megbeszéltük, ép mint

FIATALOK

JÓSLÁS

Szelid szerelem lesz egyszer a düh is,
káromlás a néma imádság,
áldott kezek lefejtik a bút is szívékről
és hajukba tűzik,
homlokukra, hogy: „Élj soká, testvér!”
Lőpor helyett, örömet visznek a vonatok,
a halottaskocsik mosolyt fuvaroznak,
a katonák virágot védenek,
kertészek lesznek a hóhérok
és rózsákat oltanak a rendőrök;
a gyerekek gólyalábon járnak,
a Napból harapnak nagyokat,
kalapjukon hordják a holdat
és vadvirágot ültetnek köré;
bölcst ringatnak a kéjlányok,
az anyák szeplőtlenek lesznek
és nem lesz vérbajos az unokám;
két tüdeje lesz minden embernek
és egészséges, nagydarab szíve;
az erdőből lejönnek a vadak,
asztalnál vacsoráznak velünk,
málnaborral koccintanak hozzá,
hátukra veszik a hangyákat
és elmennek szarkalábat szedni...

Tavaszi zsongás lesz akkor a világ
és még a bogarak is irigykedve nézik.

DÉR ZOLTÁN

a külfölddel való kulturális kapcsolatok ápolására létesült intézménynek elnöke, nekem külföldi írónak a kezemre járni, hogy a szovjet kiadókkal kapcsolatba kerüljek...

Minden elszántságom ellenére torkomon akadt a szó. Arosev elvtárs ugyanis míg beszéltem, már nemcsak, hogy kelletlenül komoly maradt, hanem olyan képet vágott, mint akinek a tényére olyan ételt tesznek, mellyel szemben idioszinkróziája van, de a jómodora tiltja, hogy ezt nyíltan bevallja, viszont zavart és kínos, szinte vádoló grimaszával mégis elárulja, hogy tapintatlanul kellemetlen helyzetbe hoztam.

— Nagyon, nagyon sajnálnám, ha félreértene — mondotta, miközben orosz cigarettákkal kínált s egy pillanatra még a hosszú orosz cigaretták és az európaiak közt pár szóval párhuzamot vont. — Nagyon sajnálnám, ha félreértetne, de meg kell vallanom, az a benyomásom, hogy...

Arosev elvtárs ezúttal nem beszélt folyékonyan. Egy-egy mondatot állítmány helyett egy gesztussal fejezett be. Beszélt Romain Rollandról, aki — mint mondta — a Szovjetunió nagyszámú külföldi barátai közt kétségtelenül »a legnagyobb« s akinek a szava a Szovjetunióban kétségtelenül rendkívüli súllyal esik latba. Semmi, abszolút semmi ok sincs rá, hogy kételkedjünk abban, hogy a Szovjetunióban kiadóra talál egy kézirat, melyről egy Romain Rolland azt mondja, hogy nagy és egyszerű s én ne mulasztam el majd annakidején a Romain Rollandnak a kéziratáról szóló írásos nyilatkozatait a kiadóknak megmutatni. Ezt ő barátilag tanácsolja nekem. Viszont barátilag ugyanakkor arra kér, hogy ne értsem félre, sőt hogy igyezzem megérteni, hogy ő mint a Voks elnöke már megtette, amit tehetett akkor, amikor vendégül hívott meg s vendégül lát a Szovjetunióban s lehetségessé teszi ezáltal, hogy itt a kéziratom ügyében a szükséges lépéseket megtegyem. Meg kell értenem, hogy ő ép mint a Voks elnöke, személyszerint még csak közvetítőként sem angazsálhatja magát egy kéziratért, melynek értékében és sikerében ugyan pillanatig se kételkedik, de amelyért ép mivelhogy a Voks elnöke, tehát exponált politikai és társadalmi személyiség, mégse vállalhat felelősséget. Az ilyesmi — s ez alkalommal pontosan azt a kifejezést használta, melyet a fogadtatásunkra kirendelt nő Leningrádban, a kikötőben, éjszaka a katonával kapcsolatban, aki le akart szállítani bennünket a gépkocsiról — kultúremlerek vagyunk, ön, mint tapintatos kultúremler meg fogja érteni, hogy az ilyesmi kényes ügy.

A sok szó veleje az volt: Arosev elvtárs megtagadta, hogy bármi formában is segítségemre legyen az »Optimisták« ügyében. Csak azt teheti meg, hogy a titkárnőjével telefonáljat a Gíhl (Állami Kiadóvállalat) igazgatójának Jonov elvtársnak, hogy megkérdezze, mikor fogadhat engem. S az íróasztalon levő csengő gombját energikusan megnyomva, ilyen értelemben utasítást is adott a titkárnőjének és kérve, hogy ne értsem félre, sőt hogy értesem őt meg, továbbra is kellemes tartózkodást és sok szerencsét kívánva, barátságosan utamra bocsátott.

A véletlen úgy akarta, hogy a nap és az este legkülönbözőbb óráiban való többszöri, állhatatos telefonálgatás és idegességemben önkéntelenül is erélyes sürgetés után, ugyanezen a napon sikerült végre azzal a Grivcov professzorral is találkoznom, akinek Rolland felesége küldte el a »Szemben a bíróval« című, az

»Europe« számára írt kéziratomat. Grivcov professzor vállalta annakidején, hogy oroszra fordítja ezt a önéletrajzot és eljuttatja Gorkijhoz, akinek Rolland már bejelentette a kéziratot és az én érkezésemet. Egyenesen a kérdéssel fordultam hozzá, hogy mennyire haladt a fordítással és mikorra reméli, hogy elkészül és elküldheti Gorkijnak.

Grivcov, akivel ez a beszélgetés egy állami épület folyosóján bonyolódott le, igen művelt úriember, aki feleletképpen a kérdésemre rendkívül hangsúlyozta, hogy ő elsősorban »specialista«, vagyis apolitikus. És, tette hozzá, épen azért... S a mondatot szakasztott úgy, mint Arosev elvtárs, csak egy bizonytalanul lebegő kézmozdulattal fejezte be. S folytatta: Marija Pavlovna — Rolland felesége — már oly régóta él külföldön, hogy érthető módon szem elől téveszti a specifikusan szovjet viszonyokat és a dolgokat egyszerűbbnek véli, mint amilyenek itt, ahol... S megint a bizonytalanul lebegő gesztus az, ami a mondat befejezését helyettesíti. Grivcov professzor azt mondja, hogy ő elolvasta az én »Szemben a bíróval« című önéletrajzomat, voltaképp egy önéletrajz, amely egy kor nemzedékének a lelkiállapotát jeleníti meg s mint őt személyszerint illeti, ő teljesen egyet ért Marija Pavlovnával, ő személyszerint ezt az írást szintén megkapó, elragadó emberi dokumentumnak tartja — s ezt oly kevéssé elragadtatva, oly savanyú képpel mondta, hogy azt hittem volna, rosszul értem, ha nem úgy lett volna, hogy franciául beszélgettünk — de... — folytatta — nem az a kérdés, hogy neki személyszerint mi tetszik és mi nem, hanem — és sajnos ez nem kérdés — ő legalábbis attól tart, hogy itt a Szovjetunióban ezt az értékes kéziratot általában túl merésznek, túl szabadszájúnak, bizonyos értelemben talán megengedhetetlennek fogják találni s ilyen esetben, természetesen ő, mint fordító — s Grivcov professzor ugyanazokat a kifejezéseket használta mint Arosev elvtárs — kényes helyzetbe kerülhet, ő még nem tudja, vállalhatja-e a felelősséget, mivelhogy az ilyesmi úgyszólván, értsem őt meg, kockázatos. Ha írok Marija Pavlovnának, írjam meg, hogy ő majd igyekszik valami megoldást találni, de egyelőre minden sietség elhamarkodottsággá válhatna és ő szereti a dolgokat alaposan meggondolni.

Úgy fogtam fel a dolgot, hogy ez az »apolitikus« embernek, a »specialistának« az óvatosság, »az emberé, aki kívül áll és kívül akar maradni a szocialista ország politikai életén és ép mert idegenként kívül áll, fél még az árnyékától is« — így írtam róla a vele való találkozásról beszámoló levelemben Rollandnak. Ami azonban megzavart, az nem Grivcov professzor volt, hanem Arosev elvtárs. Az zavart meg, hogy a Grivcov professzorral való találkozás után még egyszer végig gondoltam az Arosev elvtárral való beszélgetésemet. Az zavart meg, hogy Arosev elvtárs, aki kommunista, ugyanúgy óvatos, ugyanúgy tartózkodik a felelősségvállalástól, ugyanúgy »kényes« ügyekről beszél, ugyanolyan kevéssé spontán — egyszóval ugyanolyan kevéssé beszél és cselekszik közvetlenül és szabadon, mint a magát specialistának valló Grivcov professzor. Arosev elvtárs, aki mint félig gyerekember már résztvett a polgárháborúban, régi kommunista, forradalmár — vajjon énbennem van-e a hiba, ha nem tudom megérteni, hogy egy országban, ahol a forradalom győzött, ahol a forradalom erdő már a hatalom teljes birtokában vannak, ott meg kell változnia a forradalmár típusának is?

Igy kellett feltennem a kérdést, mert igen hamar nyilvánvalóvá vált előttem, hogy Arosev elvtárs esetében nem egy egyéni jellem sajátosságaival, hanem a Szovjetunióra általánosan jellemző s főleg az ottani kommunistáknál általános magatartással ismerkedtem meg.

Itt a Állami könyvkiadóvállalat igazgatója Jonov. Az épület, melyben székel, már az utcáról látható impozáns grafikonokkal hirdeti, hogy évről évre hány millió és millió s minden évben az előzőnél hány millióval több könyvet adtak ki. A számoktól az embert valóban szédülés környékezi — és ha az ember, mint az én esetemben, történetesen író, akkor aligha tudja elkerülni, hogy ne gondoljon irigységgel szovjetország kartársaira, akik százmilliók néphez szólhatnak s akiknek életében nem jelent kivételes eseményt, ha egy-egy könyvük első kiadását mindjárt százezer példányban nyomtatják.

Az irigység azonban, mellyel a szovjetírók működési területe gigantikus méreteire és lehetőségeire gondol, lelohad az idegen íróban, mielőtt az Állami könyvkiadóvállalat, vagy ahogy itt — ahol a monogrammszerű rövidítéseket annyira kedvelik, mondják, a Gihl igazgatójával csak három percig is tárgyalt egy kiadandó kéziratról. Ez a Jonov hosszú ember, nem sovány és nem kövér, nem barátságos és nem barátságtalan. Biztos, hogy nem rosszindulatú, ámde biztos az is, hogy aligha képes lelkes rokonszenvre; mindenképp seszínű kivéve a kissé puffadt arcát, mely kimondottan sárgás. Velem egykorú vagy legfeljebb pár évvel idősebb nálam, de ennek, a Szovjetunióban legnagyobb könyvkiadóvállalatnak, tehát a Szovjetunió egyik legnagyobb kultúrintézményének a vezetője olyan személytelennek hat, mint valami megsárgult közigazgatási akta, melynek rubrikáit valami rég elporladt, rosszul fizetett, becsületben és unalomban megöszült írnok töltötte ki szellemtelenül szabályos betűkkel.

Vajjon csak az én véletlen személyes bal-szerencsémnek tudható-e be, hogy itt a győztes forradalmi proletariátus államában rövid itt-életem óta az állam intézményekben csupán olyan funkcionáriusba ütközöm, akik magatartásukkal semmiképp se forradalmároknak, semmiképp se egy az emberiség egyetemét átfogó nagy gondolat szenvedélyes és merész harcossaira emlékeztetnek, hanem inkább — ő, sokkal inkább! — a szerepüket átlátszóan rosszul játszó, örök tojástáncot járó halhatatlan Rosenkrantzra és Guildensternre? Mintha láthatatlanul mindig jelen volna, megfélemlítően ott lebegne fölöttünk és körülöttünk valami felsőbb hatalom — valami, ami annyira kiszámíthatatlan s amitől úgy inukba száll a bátorság, hogy legszívesebben semmit se kezdeményeznének, mert, ha, sajnos, a semmit-se-tevés is negatív értelemben cselekedet, mégis kevésbé kockázatos, mint megtenni valamit, vállalni egy önálló elhatározott cselekedetért a felelősséget. Mindenesetre viszonylagosan kevésbé kockázatos a halogatás és nem viszonylagosan, hanem abszolút biztosabb, ha sikerül megtalálnjuk a módját, hogy ténylegesen ne legyen döntő részünk abban, amit formálisan ők tesznek vagy nem tesznek.

Grivcov professzor habozik, mert ha lefordít oroszra, ezt úgy értelmeznék, hogy magáévá tett olyan valamit, amiről még nem lehet tudni, hogy felsőbb hatóságok is magukévá fogják-e tenni.

Arosev elvtárs úgy találja, hogy személyes közvetítése író és kiadó között már személyes iniciatíva volna, exponálná vele magát és ezért

megmondja a szemembe, hogy ő óvatos és mindenesetre már előre mossa kezeit, előre ráhárít minden felelősséget Jonovra.

Es Jonov?

A Jonov funkciója a Szovjetúnióban, hogy kéziratokat százmillió népi számára hozzáférhető fűzött vagy kötött könyvvé változtasson, ezért fizetik, ez a megbízatása, ez a feladata, ebben a létjogosultsága. Ő csak nem teheti meg, hogy ilyen ügyben Grivcov vagy Arosev módjára szintén áthárítson minden felelősséget valaki másra? Neki, szegénynek, funkciójánál fogva nincs erre módja. Ezt gondolná az ember. Meggyőződtem azonban róla, hogy van, ő talál rá módot.

Amin! beléptem hozzá, elővettem a kéziratot s letettem az asztalára s aztán — megfo-

gadva Arosev elvtárs tanácsát — elővettem Rolland leveleit. Elővettem André Malraux-nak regényemről szóló levelét is, Párisból való elutasításon előtt adta nekem azzal, hogy hátna hasznát vehetem a Szovjetúnióban. A Gihl igazgatója a kéziratot nyomban önkéntelen mozdulattal eltolta magától, el a nagy íróasztal legeslegeszlére és látszólag a legnagyobb figyelemmel hozzáfogott a levelek olvasásához. Olvasta őket, egyiket a másik után. S mikor a végére ért, akkor a rendszerető ember gondosságával egymásra rakta és visszaadta nekem őket. Mindezt oly lassan, mintha nem az ötéves terv szocialista Szovjetúniója fővárosának kel-
lő közepén, hanem az örökkévalóság partjain ülnék, ahol már tudvalevően megszűnik az idő mint pusztá kanti kategória.

S hogy csak külsőség ez a lassúság, csak egymást kergető gondok és gondolatok szürke takarója, hogy ez a lassúság csak arra kellett, hogy a Gihl igazgatója megtalálja a formulát, mely őt, kinek a dolga, hogy igen vagy nemet mondjon, felmenti úgy az igen mint a nem felelőssége alól, erre abból következtettem, hogy Jonov végül is egy pillantást vetett az »Optimisták«-nak az íróasztal szélén dagadó kéziratára és — felsóhajtott. Hallva sóhajtását, rájöttem, hogy bizonyos esetekben helyénvaló a régimódi kifejezés: kettőléből sóhaj szakadt fel. Szinte bü-
nösnek éreztem magam, hogy a Gihl igazgatóját egy kézirat elfogadásának vagy elutasításának a dilemmája elé állítom olyan módon, hogy nemcsak velem szemben kell vállalnia a felelősséget — ami egyáltalán nem volna baj —, hanem azzal a Romain Rollanddal szemben is, akiről ép e napokban írta a Pravda, hogy »a világ legjobb intellektueljeinek ragyogó példaképe«. Jonov sóhaja elhangzott és én, mintegy mentegelőzve, megtörtem a csendet:

— Az ügy nekem sürgős — szoltam. — Addig kell elintéznem a kiadás ügyét, míg itt a Voks vendégeként élhetek. A kiadásra alapítom a szándékom és reményem, hogy a Szovjetúnióban maradhatok. Sürgős, mert máris szeretnék szobát keresni, illetőleg szobát kivenni, de ehhez pénz kell s nekem a szó egyszerű és szó szerinti értelmében egyetlen egy rubel sincs a zsebemben; a Voks valóban pazarul gondoskodik rólam e pillanatban, de ez az én jelenlegi létbizonytalanságom szempontjából nem jelent többet, mint még rövid ideig tartó lehetőséget, mindenesetre kedvező lehetőséget, hogy az »Optimisták« kiadásának elintézése által normalizálhassam a helyzetemet a Szovjetúnióban. Arosev elvtárs ebben a feltevésben hívott is meg Moszkvába. Ismétlem tehát, nekem rendkívül sürgős, hogy a kézirat ügye elintéződjék.

Jonov továbbra is gondjaiba merülve hagyta, hogy részletesen kifejtsem, mért volna nekem sürgős, hogy az »Optimisták« ügyét dűlőre vigyem. Kifejtettem és elhallgattam. Neki még egy pillanatra volt szüksége, mielőtt megszólalt. Ekkor azonban a szemrehányás egy árnyalatával, némi meglepetésemre a kérdést intézte hozzám:

Malraux levelében írva állt, hogy Gallimard vállalkozott a kiadásra, de azzal a feltétellel, hogy a kéziratot megrövidítem s hogy erre nem tudtam magam rászánni. Figyelmessé tettem Jonov elvtársat, hogy az imént olvasta ezt a levelet s hogy azonkívül Franciaországban ma a magyar profétárdiktatúra, mely a kézirat témája, s a kézirat egész szelleme...

S egyszerre a Gihl igazgatójának homlokáról eltűnt a ború. Annnyira megélenkült, hogy félbeszakított egy kérdéssel, mely ezúttal szinte vidáman csengett:

Fiatalok

KÉT MOZDULÁS KÖZÖTT

Most ha szólnék
tán megrepedne a csend
s ha mozdulnék kifolyna a velőm.
Mint acélpánt fog át az idő
s úgyessen kell cselekednem
mert elestem
ha nem vigyázok.

S mégis tudom a robbanást már
nem lehet megelőzni
Mert kinőttem a játékok közül
S a lelkem nem álíhat sokáig
reggel és est között kifeszülten
— mint formába öntött üveg hültem —
minden szemnek.

Elszakad majd minden nyugzó kapocs
hogy a Tisza visszafelé folyjon
s most télen zöldbeboruljon a part.

Mert érezni kell, hogy
ha akarjuk nincs lehetetlen,
s egy lehetetlen
malmot-hajtó az erő.

BURÁNY NÁNDOR

HOGY ÉNEKÜK NE HALLJAM

Idd fel mind a szemem fényét.
Verését se érezzem a szívemnek.
Ne tudjam, hogy a nyomomban
bús, földszinű aratók énekelnek.

Ha kedvetlen perc visz el hozzád,
jobban szorítson a karod, a térded;
nem bírnám ici a magány szavát,
csúnyán cserben hagytam valamit érted.

BURÁNY NÁNDOR

— Szóval az ön könyvének a témája kifejezetten politikai, kifejezetten a magyar proletárdiktatúra? De hisz akkor a dolog egész egyszerű: oda fogom adni a lektorunknak s amint megkapjuk tőle az írásos véleményyt, ön megkapja a szerződést, a szerződéssel együtt az előírt előleget és minden rendben.

Nem értettem. Miért kellett ennyi ideig gondolkodnia ezen a kézenfekvően egyszerű és szokásos megoldáson s nem értettem, mért örült meg neki úgy, mint valami hirtelen támadt mentő ötletnek? Most már a kéziratot is közelebb húzta magához és rátéve mind a két kezét, székéről felemelkedve folytatta:

— Minthogy azonban a kézirat témája a magyar proletárdiktatúra, a Gíhl lektorán kívül a kominternnek, személyszerint magának Kún Bélának is véleményeznie kell. Enélkül nem vállalhatom a felelősséget, én nem vállalhatom egyáltalán a felelősséget egy regényért, mely a magyar proletárdiktatúráról szól. Kún Béla, igen, ő döntsön, csak ő dönthet.

Ez volt tehát az az ötlet, mely a Gíhl igazgatóját kibékítette úgy a sorssal, mely őt »kényes« kéziratok kiadásának a felelősségével terhelte, mint velem is. S még jobban kibékült volna velem, ha megmondtam volna, hogy a kéziratot amúgyis már napok előtt átadtam Kún Bélának.

Jonovval való ez első összejövétel után következik naplómban ez a beszámolás a további csodálkozásaimról és hasonló és más természetű »nyugtalanító« élményekről:

Moszkva, 1935. május 28.

A sovány Silvio, aki Párisban fantasztá volt és egész komolyan hitte, hogy sikerül majd összehoznia egy konzorciumot egy szociális tendenciájú avant-garde-film finanszírozására, melynek a szövegkönyvét is megíratta velem anélkül természetesen, hogy bármi is megvalósult volna az ő »abszolút reális« kilátásaiból — ugyanaz a Silvio, aki mint technikus specialista pár hónappal előttünk jutott ki a Szovjetunióba, itt meglepő módon józan és gyakorlati szellemű félfüvé vált, aki kötelességének tekinti, hogy engem óvjon attól, amit ő az én »gyermeki illúziómnak« nevez. Ezek közé sorolja azt az én reményemet is, hogy az »Optimisták« kiadása legkésőbb a jövő hónap folyamán véglegesítve lesz. Ő, aki hozzám képest már tapasztalt régi moszkvai lakos, gondban van, hogy miből fogunk élni, ha egyszer a Voks védőszárnyai alól kikerülünk. Addig is, míg az »Optimisták« kiadása elintéződik, hangoztatja, ha másért nem, hát azért, hogy mielőbb valami pénzhez jussak, kellene részleteket közölni belőle az itteni folyóiratokban s nemcsak belőle, hanem ajánljam fel más írásaimat is. Ép azért, mert az ő számára is új, saját magának is imponál az előrelátó józan férfitű szerepében, rejtélyesen sokatmondó »hangsúllyal« s felemelt újjal beszél lelkemre:

— Vigyázz. M. orvosi fizetéséből lehetetlen megélni s üres zsebbel Moszkvában semmivel se mulatságosabb, mint Párisban.

Akárhogya, de csakugyan megható Silvio túlzott baráti aggodása. Igyekszik minden módon kezünkre járni. Az ő »akciói« során kapunk tegnap estére meghívót a »Za rebežom« című hetilap egyik szerkesztőjének, Deutschnak a lakására. Erről még majd kell írnom, de most nem ez az új ismeretség az, ami miatt ebben a késő éjjeli órában elővettem a naplóm.

Mielőtt elindultunk volna ennek a szerkesztőnek a lakására, előkotortam a kofferből azo-

kat a rövidebb novelláimat, melyek alkalmasak hetilapban való közlésre. Silvio tanácsa szerint oda akartam őket vinni magammal. S felejtethetlen meglepetés ért. Itt vannak a novelláim, amik a bécsi »Der Tag«-ban, az »Arbeiterzeitung«-ban, németországi munkássajtóban, meg a zürichi »Volksrecht«-ben jelentek meg. Szerettem ezeket a rövid történeteket, szerettem őket — egész eddig az estéig. De most, ez este, ahogy a kezembe vettem őket, egyiket a másik után mindjárt félre is toltam. Mind, kivétel nélkül mind munkanélküliekről, hajléktalanokról, elkínzott nőkről, testi és lelki nyomorról, reménytelenségről, megoldhatatlan konfliktusokról, pusztulásról fejezik ki azt a mélységeket és magasságokat betöltő sűrű sötétséget, melybe az utolsó évtizedben mindinkább belevesztett és belevész az, ami Európában egykor jövőbe, igazságba, emberi győzelembe vetett bizalomként eleven volt. És ahogy vannak sejtelmek, gondolatok és elképzelések, melyek valóságosak, megokoltak és szuggesztív erejűek éjszaka, mikor az ember magányosan álmatlanul mered a sötétbe, de már nappali világításban annyira rekonstruálhatatlanok, hogy még az emlékezetben is összefüggéstelennek hatnak, egyszerűen azért, mert hiányzik hozzájuk az álmatlanság, a magányosság és a sötétség közege — úgy itt, Moszkva kellős közepén, ahol tele a szemem a munkásklubok, a késő éjjel is világos ablakok, az utcákon szakadatlanul áradó tömegek, a gyermekjátzóterek — egy más élet látványával, ezeknek az én novelláimnak itt bennem se támadt visszhangjuk, az itteni valóságban nincs rezonancia, itt hiányzik az akusztika az ilyen történetekhez. Itt engem se érdekeltek, mert itt nekem is egész más kérdések foglalkoztatják a képzeletemet.

Míg a novelláim közt válogattam, odáült hozzám, hogy segítsen, M. is s anélkül, hogy egy szóval is közöltem volna vele a meglepő felfedezésem, ezúttal ő is ugyanúgy meglepve ugyanarra a következtetésre jutott, mint én. Egész sereg ősi hagyományos probléma itt lejt a napirendről. Csak egy, de nagyon fontos példa: amiről századokon át drámák, regények, novellák beláthatatlanul hosszú sora íródott és íródik, ami nap-nap után az európai civilizációban megalázó, kínos és nem egyszer halálos tragédia motívumaként szerepel az emberiség egyik felének, a nőknek életében, az itt megszűnt mint probléma. Rám is fehér köpenyeget adtak, úgy hogy M. oldalán, a lelkes és rokonszenves orosz professzor kalauzolása mellett én is megtekinthettem az abortáriumnak nevezett ragyogóan tiszta kórházat. A professzor szerint itt, ahol naponta tömegesen végzik a műtéteket, olyan tökéletes technikára tettek szert, hogy a páciensnők félórával később frissen és egészségesen beszélgetnek egymás közt. A professzor fölényesen nevetve fejtegette M.-nek, hogy tökéletesen hamis az európai orvosi fakultások tanítása arról, hogy a megfelelő módon elvégzett műtétnél káros következményekkel kell járnia. Büszkén mutatott statisztikai adatokat az ő intézetének a működéséről. S ami rám a legnagyobb benyomást tette: a páciensből nem kérdeznek semmit, ha nem akarja, még a nevét se kell megmondania, itt — s ez talán az egyetlen ilyen intézmény a Szovjetunióban — nem kell »bumaska«,

(Folytatása következik)